

tidsskrift.dk

Falsterlistens tal og talforhold samt deres tolkning

Historisk Tidsskrift, Bind 12. række, 4 (1969)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_12rk_0004-PDF/hto_12rk_0004_76372.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=76372>

pdf genereret den : 28/5-2008

Falsterlistens tal og talforhold samt deres tolkning

AF

C. A. CHRISTENSEN

I SINE unge dage fremførte forfatteren til denne afhandling under en samtale med Erik Arup nogle kritiske indvendinger mod hans tolkning af Falsterlisten.¹ Arup afviste blankt: hans tolkning hvilede på en gennemført videnskabelig analyse af listens talforhold, og denne analyse viste uomtvisteligt, at en 8-ørtugsenhed var det konstituerende element bag de tal, der gives for hver landsby på Falster.

De talforhold, Arup sigtede til, er – når de er påpeget – ikke svære at få øje på, og de kan i hvert fald i første omgang virke så evidente og slående, at man må beklage, at Arup ikke har fremlagt sit materiale i en særafhandling. En sådan ville uden tvivl have fået større betydning for den senere agrarhistoriske forskning end de konklusioner, han uddrog af materialet, og som danner baggrunden for hans syn på udviklingen af landsbymarkerne fra oldtid til middelalder i hans *Danmarks Historie*.

Den omstående opstilling giver Falsterlistens boltal og totaltallet, omregnet i ørtug for de forskellige landsbyer, samt viser, hvordan Arup opfatter dem fremkommet.

Som man ser, er Falsterlistens ørtugtal efter Arups opfattelse fremkommet ved, at en given landsbys boltal er blevet ganget med en variabel multiplikand, der igen er multiplikator til en enhed på 8 ørtug. For landsbyerne på 3 bol og derover må talforholdet siges at være særdeles slående. Af de 47 landsbyer, der er af denne størrelsesorden, er der kun to, hvor den sekundære multiplikator er et brudt tal ($4\frac{1}{2}$ og $4\frac{1}{8}$). Man iagttager endvidere, at den sekundære multiplikator i denne del af listen – bortset fra disse to undtagelsestilfælde – følger et ganske bestemt inter-

¹ Jf. nærmere herom ndf. s. 403.

Falsterlisten			Det arupske talforhold
Landsbyer	Boltal	Ørtugtal	
1	14	448	$14 \times 4 \times 8 = 448$
1	14	336	$14 \times 3 \times 8 = 336$
2	10	240	$10 \times 3 \times 8 = 240$
1	9	432	$9 \times 6 \times 8 = 432$
1	{9}	288	$9 \times 4 \times 8 = 288$
8	8	256	$8 \times 4 \times 8 = 256$
2	8	192	$8 \times 3 \times 8 = 192$
1	7	{ 336 504	{ $7 \times 6 \times 8 = 336$ $7 \times 9 \times 8 = 504$
2	6	288	$6 \times 6 \times 8 = 288$
3	6	192	$6 \times 4 \times 8 = 192$
3	6	144	$6 \times 3 \times 8 = 144$
3	5	240	$5 \times 6 \times 8 = 240$
1	5	180	$5 \times 4\frac{1}{2} \times 8 = 180$
1	5	120	$5 \times 3 \times 8 = 120$
1	4	288	$4 \times 9 \times 8 = 288$
6	4	192	$4 \times 6 \times 8 = 192$
1	4	132	$4 \times 4\frac{1}{2} \times 8 = 132$
2	4	128	$4 \times 4 \times 8 = 128$
2	4	96	$4 \times 3 \times 8 = 96$
2	3	144	$3 \times 6 \times 8 = 144$
2	3	96	$3 \times 4 \times 8 = 96$
1	3	72	$3 \times 3 \times 8 = 72$
2	2	192	$2 \times 12 \times 8 = 192$
1	2	132	$2 \times 8\frac{1}{2} \times 8 = 132$
2	2	120	$2 \times 7\frac{1}{2} \times 8 = 120$
4	2	96	$2 \times 6 \times 8 = 96$
1	2	72	$2 \times 4\frac{1}{2} \times 8 = 72$
2	2	48	$2 \times 3 \times 8 = 48$
1	1	192	$1 \times 24 \times 8 = 192$
2	1	144	$1 \times 18 \times 8 = 144$
2	1	132	$1 \times 16\frac{1}{2} \times 8 = 132$
1	1	120	$1 \times 15 \times 8 = 120$
1	1	102	$1 \times 12\frac{3}{4} \times 8 = 102$
8	1	96	$1 \times 12 \times 8 = 96$
1	1	90	$1 \times 11\frac{1}{4} \times 8 = 90$
1	1	84	$1 \times 10\frac{1}{2} \times 8 = 84$
1	1	81	$1 \times 10\frac{1}{8} \times 8 = 81$
6	1	72	$1 \times 9 \times 8 = 72$
1	1	63	$1 \times 7\frac{7}{8} \times 8 = 63$
2	1	54	$1 \times 6\frac{3}{4} \times 8 = 54$
6	1	48	$1 \times 6 \times 8 = 48$
1	1	36	$1 \times 4\frac{1}{2} \times 8 = 36$
5	1	24	$1 \times 3 \times 8 = 24$
1	1	16	$1 \times 2 \times 8 = 16$

valsysten, nemlig 3-4-6-9.² Interessant er det også at lægge mærke til, at af de 10 landsbyer på 8 bol har de to multiplikatoren 3 og de otte andre 4. I sidstnævnte tilfælde medfører det et sluttal på $10\frac{2}{3}$ mark (256 ørtug), hvilket yderligere illustrerer, at tallene er fremkommet ved en multiplikation og ikke ved en skønsmæssig vurdering, i hvilket tilfælde 11 mark (264 ørtug) ville have været naturlig.

Det nævnte intervalsystem indebærer endvidere, at der har været anvendt en meget grovmasket skala ved fikseringen af listens tal. Ved de nævnte 8-bols byer er anvendt multiplikatoren 3 og 4,³ hvilket fører til et sluttal på henholdsvis 192 og 256 ørtug. For at give indtryk af, hvad det betyder i arealmål, kan vi i denne forbindelse benytte os af Aakjærs gennemsnitstal på 2,3 td. ld. pr. ørtug.⁴ 192 ørtug svarer da til 422 td. ld., men 256 ørtug til 589 td. ld., en difference på 167 td. ld. Den samme grovmaskede skala kan illustreres af et andet bemærkelsesværdigt eksempel. I Nr. Alslev var der 7 bol, »quodlibet ii uel iii mr.«, hvilket betyder, at der har været tvivl om, hvorvidt den sekundære multiplikator skulle være 6 eller 9. Og det indebærer et spring fra 336 til 504 ørtug eller en difference på 168 ørtug = 386 td. ld.

En anden iagttagelse trænger sig umiddelbart på. Det er kun for de større landsbyer på tre bol og derover, at det nævnte intervalsystem praktisk talt er enerådende. I landsbyer på 1-2 bol er der øjensynligt i mange tilfælde anvendt en anden fremgangsmåde. Et intervalsystem – mere differentieret – kan stadigvæk iagttages (2-3-4-4 $\frac{1}{2}$ -6-7 $\frac{1}{2}$ -9-10 $\frac{1}{2}$ -12-15-16 $\frac{1}{2}$ -18-24), men undtagelserne bliver hyppigere (6 $\frac{3}{4}$ -7 $\frac{7}{8}$ -8 $\frac{1}{4}$ -10 $\frac{1}{8}$ -11 $\frac{1}{4}$ -12 $\frac{3}{4}$).

Arups tolkning af talforholdet findes i hans Danmarks Historie I, s. 66, 213 og 278-80. Bolet bestod ifølge Arup oprindeligt af 8 ørtugsagre. Med det frembrydende trevangsbrug bliver det udvidet til 3 × 8 ørtugsagre. Falsterlisten repræsenterer et tidspunkt, da vangene under den fortsatte opdyrkning udvides med åse eller agerskifter. 14 landsbyer har stadigvæk kun et agerskifte i hver vang (3 × 8), 18 andre har delt den

² Det er så fast, at man tør rette Falsterlistens *x bool* i Horreby til *ix bool*, idet byens 288 ørtug må være fremkommet ved $9 \times 4 \times 8 = 288$.

³ Man kunne med Erslev, Valdemarernes Storhedstid, s. 57, opfatte disse to tal som blot udtrykkende, at i førstnævnte tilfælde er hvert bol takseret til en mark, i sidstnævnte til $1\frac{1}{3}$ mark. Ligeledes at tallet 6 svarer til en taksering til 2 mark. Men hvorfor er så intet bol takseret til $1\frac{2}{3}$ mark? Som det fremgår af det straks neden for anførte intervalsystem har systematikken i takseringen imidlertid været langt mere differentieret end Erslev antager.

⁴ KVJ, Indl. s. 92.

ene af de tre vange i to skifter (4×8), 19 andre igen har to skifter i hver vang (6×8), og 3 landsbyer har 3 (9×8) eller 4 (12×8) skifter i vangene.

Tolkningen virker af mange grunde lidet overbevisende. Det er således for eks. uforståeligt, at der ikke findes byer med 5, 7, 8, 10 eller 11 åse. Og hvorfor skulle man modsætningsvis ved de mindre landsbyer i så vid udstrækning, som man gør, regne med brøkdeler af åse? Men kan Arups tolkning af disse og af adskillige andre grunde ikke tiltrædes, bliver det alligevel hans fortjeneste at have draget det systematiske i listens opbygning i forgrunden.

Denne systematik præges først og fremmest af, at tallet 8 har spillet en altdominerende rolle ved takseringen. Dernæst at dette tal som regel – men dog med en del undtagelser – multipliceres efter det ovenfor anførte særprægede intervalsystem. Som nævnt tolkede Arup – under påvirkning af Rhamm – tallet 8 som angivende den enhed af ørtugsagre, der tilkom hvert enkelt bol i hver vang, subsidiært i hvert agerskifte. Teoretisk foreligger der imidlertid en anden og mindst lige så naturlig forklaring, nemlig den, at tallet simpelthen angiver ottingerne i hvert bol. Intervallerne angiver da, hvad hver otting fra landsby til landsby er blevet takseret til i ørtug.

For at illustrere levedygtigheden af denne tolkning skal et par konkrete eksempler anføres. I Meelse fandtes 5 bol à 8 ottinger = 40 ottinger, takseret ialt til 180 ørtug ($5 \times 4\frac{1}{2} \times 8$), eller til $4\frac{1}{2}$ ørtug pr. otting. Kongen ejer 72 ørtug = 16 ottinger; Petær Magnussen 45 ørtug = 10 ottinger og Gorm 63 ørtug = 14 ottinger. I Skerne fandtes 6 bol à 8 ottinger = 48 ottinger, takseret til 288 ørtug ($6 \times 6 \times 8$), eller til 6 ørtug pr. otting. Aghi ejer 24 ørtug = 4 ottinger, Josef 42 ørtug = 7 ottinger, Johannes ligeledes 42 ørtug = 7 ottinger, Vagn 3 ørtug = $\frac{1}{2}$ otting og kongen 63 ørtug = $10\frac{1}{2}$ otting.

Disse eksempler kunne vilkårligt øges. Det afgørende bevis for, at tankegangen er rigtig, ligger imidlertid i det forhold, at den ikke blot på en naturlig måde kan forklare de omtalte undtagelser fra det sædvanligvis anvendte intervalsystem, men at den også er nødvendig for at forklare dem.

Undtagelserne har nemlig været betinget af ekstraordinære delingsforhold af bol og otting i visse landsbyer. Vi vender først vor opmærksomhed mod Systofte og Vgglæthorp, som har henholdsvis 2 og 4 bol; det arupske talforhold er $2 \times 8\frac{1}{4} \times 8$ og $4 \times 4\frac{1}{8} \times 8 = 132$ ørtug. Forholdet mellem disse tal og lodsejernes andele fremgår klart af en opstilling. Tilfældigvis anføres tre lodsejeres andele i begge byer (a, b og c).

	Bol	Otting	Ørtug	Ørtug pr. otting	Andelene udtrykt i ørtug og otting								
					Andele	Ørtug	Otting	Andele	Ørtug	Otting	Andele	Ørtug	Otting
Systofte ...	2	16	132	8 ¹ / ₄	a	18	2 ⁶ / ₃₃	b	10	1 ⁷ / ₃₃	c	6	2 ⁴ / ₃₃
Vgglæthorp	4	32	132	4 ¹ / ₈	a	72	17 ¹⁵ / ₃₃	b	7	1 ²³ / ₃₃	c	6	1 ¹⁵ / ₃₃

Grunden til, at disse ottinger har været delt på denne ekstraordinære måde, skal sikkert søges i det forhold, at et bol i hver landsby på et vist tidspunkt ved arveskifte er blevet delt i lodder, der har været bestemt af tallet 11, for eks. 4 broder- og 3 søsterlodder. En søsterlod bliver da lig $\frac{1}{11}$ bol = $\frac{24}{33}$ otting, en broderlod lig $\frac{2}{11}$ bol = $\frac{48}{33}$ otting. Endnu 1231⁵ kan resultatet af denne oprindelige deling øjnes. I Vgglæthorp har Josef med $\frac{48}{33}$ otting en broderlod; kongen har med $17\frac{15}{33}$ otting to hele bol + en broderlod i et tredje. I Systofte har Jonæs Olufsen med $\frac{24}{33}$ en søsterlod, mens kongen med $\frac{72}{33}$ otting har samlet en broder- og en søsterlod på sin hånd. Alkil (b) har i Systofte $\frac{40}{33}$ otting og i Vgglæthorp $\frac{56}{33}$ otting. Tolkningen af hans andele er ikke entydig, men kunne for eks. være fremkommet ved, at han førstnævnte sted har samlet en søsterlod + en broderlod af en søsterlod ($\frac{24}{33} + \frac{16}{33}$) og det andet sted en broderlod + $\frac{1}{3}$ af en søsterlod ($\frac{48}{33} + \frac{8}{33}$).

Iøvrigt er eksemplerne et talende vidnesbyrd om, hvor hurtigt arvedelinger i løbet af få generationer har kunnet udparcellere de forholdsvis store enheder, bolene, i småandele.

Konsekvensen af de anførte talforhold har været, at man har været tvunget til at fravige den normale beregningsmåde, der ville have ført til sluttal som 120 ($2 \times 7\frac{1}{2} \times 8$), eller 128 ($4 \times 4 \times 8$), eller 144 ($2 \times 9 \times 8$ og $4 \times 4\frac{1}{2} \times 8$). Disse sluttal ville i praksis have ført til umulige og uanvendelige brøkdeler af ørtugen. For eks. ville en søsterlod i Systofte på $\frac{24}{33}$ otting skulle omregnes til $5\frac{9}{11}$ ørtug, dersom landsbyens totaltal havde været 128. Og så fremdeles. Ved derimod at fastsætte sluttallet til 132 – og dermed bryde det gængse intervalsystem – opnår man de klare ørtug-tal, som opstillingen bærer vidnesbyrd om.

Også i Lumstrup skyldes afvigelsen fra den normale takseringsmåde uden tvivl hensyntagen til bestående arvedelingsforhold. Lodsejernes

⁵ Som bekendt er Falsterlisten muligvis lidt yngre end 1231, men det er uvæsentligt for denne afhandling.

samlede andele beløber sig her til 63 ørtug ($1 \times 7\frac{7}{8} \times 8$).⁶ Tre af andelene er hver på 9 ørtug eller $\frac{1}{7}$ af byens jord. Den fjerde og femte andel udgør tilsammen 36 ørtug = $\frac{4}{7}$ af jorden. Den nærliggende slutning er, at bolet i Lumstrup på et vist tidspunkt er blevet delt i to broder- og 3 søsterlodder. De ellers anvendte intervaller, der kunne komme på tale – $7\frac{1}{2}$ og 9 – ville resultere i sluttallene 60 og 72, af hvilke ingen er delelige med 7.

I Bruserup, hvor multiplikanden er $10\frac{1}{8}$ og bolet sat til 81 ørtug, ejede kongen 27 ørtug, og Peder og Torkil Lucesen samt Frønde tilsammen 54 ørtug eller en oprindelig broderlod mod kongens søsterlod. Bemærkelsesværdigt er det, at man her afviger fra et ellers anvendt interval mellem 9 og 12, nemlig $10\frac{1}{2} \times 8 = 84$, da dette også er deleligt med 3 og ville have ført til tallene 28 og 56. Men som vi senere skal se, skal tallene også helst – alt andet lige – være delelige med $1\frac{1}{2}$ ørtug = 1 pund.

I de to sidste undtagelsestilfælde⁷ skal årsagen sikkert søges i rent regnskabsmæssige forhold. I Sørup, hvor bolet er på 102 ørtug ($1 \times 12\frac{3}{4} \times 8$), svarer bispens andel, 70 ørtug, til $5\frac{25}{51}$ otting, hvilket er deleligt med 102, men ikke med 96 ($1 \times 12 \times 8$) eller med 108 ($1 \times 13\frac{1}{2} \times 8$). Og i Grimelstrup, hvor bolet er på 90 ørtug ($1 \times 11\frac{1}{4} \times 8$), har kongen $\frac{4}{15}$ otting = 3 ørtug, og Grimulf $4\frac{8}{15}$ otting = 51 ørtug. Havde man brugt 96 ørtug ($1 \times 8 \times 12$) som slut- eller fordelingstal, ville konsekvensen have været stærkt brudte ørtugtal for andelene.

Resultatet af ovenstående analyse kan formuleres således: Landsbyernes ørtugtal er bestemt af den værdi, man har tillagt den enkelte otting. Denne værdiansættelse følger som regel et særpræget intervalsystem: 2-3-4- $4\frac{1}{2}$ -6- $7\frac{1}{2}$ -9 o. s. v. I visse tilfælde har man dog tvunget af ekstraordinære delinger af bol og otting været nødt til at fravige intervalsystemet og har valgt det nærmeste sluttal, som tillod en klar omregning af andelene i ørtug.

Vi kommer nu til det næste store problem, forklaringen på det anvendte intervalsystem. Det er umiddelbart iøjnefaldende, at dette beherskes af to forskellige principper. Dels har vi intervallerne 2-3-4 for de ottinger, der er blevet tillagt den mindste værdi, dels et andet, hvor vi møder talrækken 3- $4\frac{1}{2}$ -6- $7\frac{1}{2}$ -9- $10\frac{1}{2}$ -12-15- $16\frac{1}{2}$ -18 og 24 som bestemmende landsbyernes sluttal. Det centrale problem bliver, hvorfor man i en række

⁶ Falsterlisten har *ii mr. et ii oras*, hvilket må være fejl for *ii mr. et v oras* = 63 ørtug, hvilke specificeres i lodsejerandelene. Falsterlistens andre åbenbare og kendte fejl, jf. Erslev, Valdemarernes Storhedstid, s. 294-95, ved Hillestrup, Tingsted og Staverby, er ikke søgt rettede og lades ude af betragtning.

⁷ Der findes sådan set endnu et tredje, idet bolet i Gogæthorp er takseret til 54 ørtug ($1 \times 6\frac{3}{4} \times 8$). Men da *rex habet totum*, er grunden til afvigelsen uklar.

tilfælde har følt det som en naturlig ting at taksere ottingerne efter en talrække, der beherskes af en enhed på $1\frac{1}{2}$ ørtug.

En ledetråd findes, når vi vender vor opmærksomhed mod Falsterlistens og Hovedstykkets oplysninger om kornydelse af Skelby og Gedser. I Falsterlisten siges kongen af have 45 øre korn af jorden i Skelby, og i Hovedstykket opgives ydelsen til 45 pund hvede og 45 pund byg. I Gedser har han ifølge Falsterlisten 6 mark korn (48 øre), og ifølge Hovedstykket er Gedseres »skyld« 40 pund hvede og 40 pund byg. Indtil Kjell Runquists undersøgelse: Ett obeaktat samband i Jordeboken,⁸ formåede historikerne ikke at stille noget op med disse tal, fordi de gik ud fra, at man i 1231 ligesom i 1370 i RBJ har regnet med 12 pund (à 2 ørtug) på en mark korn. Og så kan man jo kun konstatere en betydelig uoverensstemmelse mellem de to kilder. I Skelby står $67\frac{1}{2}$ pund mod 90 og i Gedser 72 pund mod 80 pund.⁹

Runquist angriber – sikkert med rette – ligestillingen af Falsterpundet 1231 med pundet i 1370. Efter hans opfattelse har Aakjær ret i, at det falsterske pund i 1231 har sin oprindelse i det samtidige lybske pund »medan de övriga danska punden har uppstått på annat sätt och troligen också vid en senare tidpunkt«. Synspunktet kan talmæssigt uddybes. En lybsk læst deltes i 12 pund, og rummæssigt svarede hvert pund til to danske tønder eller med Aakjær til 278 l.¹⁰ Den senere sjællandske læst deltes også i 12 pund, men indeholdt 48 td. à 128.67 l.;¹¹ et sjællandsk pund var altså 515 l. Den eneste tilknytning, dette pund har til det lybske, er derfor tolvdelingen af læsten.

Men hvordan nu med pundets størrelse i 1231? Ser man først på de anførte tal for Skelby, så er det indlysende, at 1 øre korn svarer til 2 pund i hvede og byg. Heraf følger, at 1 mark (8 øre = 24 ørtug) er lig 16 pund; et pund er med andre ord lig $1\frac{1}{2}$ ørtug. Et særdeles interessant resultat, fordi det kan forklare, hvorfor det ovenanførte intervalsystem er behersket af en enhed på $1\frac{1}{2}$ ørtug.

Tallene for Gedser synes imidlertid at stride mod tallene for Skelby, idet 6 mark korn (48 øre = 144 ørtug) tilsyneladende modsvarer af 80 pund. Runquist søger ved intrikate og ikke modsigelsesfrie¹² beregninger at bringe denne uoverensstemmelse ud af verden. Forklaringen på uover-

⁸ Rydmått, Vikter och Kronovärderingsvärden i Kung Valdemars Jordebok, s. 26-29.

⁹ Erslev, Valdemarernes Storhedstid, s. 300 og Aakjær, KVJ, Komm. s. 119 og 314.

¹⁰ Maal, Vægt og Taxter, s. 207 og 216, jf. også Runquist, s. 95.

¹¹ Poul Rasmussen, Mål og Vægt, s. 58 og 60.

¹² Han deducerer sig til en 'skyldmark' på $13\frac{1}{3}$ pund og en 'kornmark' på 20 pund. Dette resultat strider imidlertid mod tallene for Skelby.

ensstemmelsen turde dog være ret nærliggende. I Hovedstykket hedder det »Getæsby scyld. xl. pund tritici et. xl. pund ordeï. Curia ibidem persoluit annuatim. x. mr. argenti«. Og i Falsterlisten: »Getæsby. vi. bool. vi. mr. vnum bool pertinet ad curiam domini regis. Rex habet. vi. mr. annone. cuius medietas et triticum et medietas cum modio supradicto« (d. v. s. i byg).

Dette kan uden vanskelighed læses eller fortolkes således: Der er 6 bol à 1 mark kornskyld i Gedser. Et bol à 1 mark korn ligger til kongsgården. Det indgår følgelig i de indtægter, ombudsmanden har, og for hvilke han ifølge Hovedstykket erlægger 10 mark sølv til kongen. Rest 5 mark – der svarer til 40 pund hvede og 40 pund byg – er Gedseres bondeskyld, der bogføres for sig. Både i Skelby og Gedser har 1 mark korn følgelig været regnet til 16 pund à $1\frac{1}{2}$ ørtug. Og dermed har vi en acceptabel forklaring på de anvendte intervaller på $1\frac{1}{2}$ ørtug.

Det vundne resultat kaster også lys over de falsterske kornenheders metrologiske størrelser. Som nævnt svarede et lybsk pund til to danske tønder. Den falsterske kornmark på 16 pund svarer altså til 32 td. Dermed viser den sig identisk med den såkaldte viborglæst, der ifølge Aakjær indeholdt 40 byskæpper à 6 settingsskæpper à $\frac{2}{15}$ åboskæpper = 32 td.¹³ Metrologisk kan læsten fikseres til ca. 4.400 l. ($\pm 1\frac{1}{2}$ pct.).¹⁴ Det er den størrelse vi må regne med, når vi senere skal drage sammenligninger med matriklen 1682.

Sammenfattende kan det talforhold, som Arup først har haft øje for, tolkes således: I 1 landsby er hver otting takseret til 2 ørtug (20 settings-

¹³ Aakjær, Maal, Vægt og Takster, s. 207, 209–13, Plov og Havne, s. 266 og KVJ, Indledn. s. 94. Aakjær gør sig også til talsmand for, at viborglæsten har fundet anvendelse på et tidspunkt forud for Falsterlisten. Hans begrundelse er dog en ganske anden end den oven anførte. Han bygger på den iagttagelse, at det for 33 landsbyer på -inge, -løse og -lev gælder, at deres areal pr. ørtug jord – når ørtugtallene sammenlignes med matriklen 1682 – ligger væsentlig under det af ham fundne gennemsnitstal på 2,3 td. ld., nemlig på 1,3 td. ld. Dette fænomen vil han forklare som et vidnesbyrd om, at jorden i disse byer har været opmålt på et tidligere tidspunkt – en ganske vilkårlig formodning – og efter en mindre kornlæst end den sjællandske (48 td.). Svagheden i ræsonnementet er, at det går ud fra, at det dyrkede areal har haft samme omfang i 1231 og i 1682. Den eneste naturlige slutning af iagttagelsen er, at der er sket store forskydninger, og at adelsbyernes jord har været stærkere udnyttet i 1231 end i 1682, se videre herom ndf. s. 418. Aakjærs opfattelse er tiltrådt af Kjell Runquist, Hist. Tidsskr. 11. rk. III, s. 436 og 534 flg.

¹⁴ Aakjærs formel fører til 4.461 l. Fauerholt Jensen vil regne en settingskæppe til 18.051 l. (Fortid og Nutid 1964, s. 182), hvilket fører til en læst på 4.332 l. Viborgs 'byskæppe' er endvidere sikkert beslægtet med 'Hedebyskæppen', og den kan approximativt bestemmes til ca. 111 l., se Runquist s. 21 note 19. 40 hedebyskæpper har altså svaret til ca. 4.400 l.

skæpper), i 12 landsbyer til 3 ørtug (2 pund = 30 settingsskæpper), i 17 til 4 ørtug (40 settingsskæpper), i 3 til $4\frac{1}{2}$ ørtug (3 pund), i 26 til 6 ørtug (4 pund) – i et tilfælde (Nr. Alslev) har man dog været i tvivl om, hvorvidt ottingen skulle takseres til 6 eller 9 ørtug (4 eller 6 pund) – i 2 til $7\frac{1}{2}$ ørtug (5 pund), i 7 til 9 ørtug (6 pund), i 1 landsby til $10\frac{1}{2}$ ørtug (7 pund), i 10 landsbyer til 12 ørtug (8 pund), i 1 landsby til 15 ørtug (10 pund), i 2 landsbyer til $16\frac{1}{2}$ ørtug (11 pund) i 2 til 18 ørtug (12 pund) og i 1 til 24 ørtug (16 pund). Hertil kommer så de ovenanførte tilfælde, hvor man af specielle grunde har valgt at takserer landsbyen som helhed for at finde frem til det mest hensigtsmæssige fordelingstal.

Den her analyserede fremgangsmåde vidner om planmæssighed og samtidighed. Apriorisk kan man antage, at der må have været en kommission, der har gennemført de krævende undersøgelser, der ligger bag fikseringen af tallene for de mere end 100 landsbyer. Et bestemt forhold taler også i den retning. Som bekendt står landsbyerne i Falsterlisten opført i en besynderlig rækkefølge.¹⁵ Samme iagttagelse er gjort for Estlandslistens vedkommende samt for en samtidig oppebørselsliste for Ratzeburg bispedømme. Både Paul Johansen¹⁶ og D. N. Jegorov,¹⁷ der har gjort dette fænomen til genstand for undersøgelse, kommer til samme resultat, nemlig at den rækkefølge, landsbyerne anføres i, afspejler den rute, som de kommissionsmedlemmer, der har indsamlet de adækvate oplysninger, har fulgt. Den samme forklaring må gælde for Falsterlisten. Kommissionen har påbegyndt arbejdet i landsbyerne omkring kongsborgen i Egense, bevæger sig derefter gennem landsbyerne langs nordkysten og drejer derefter sydpå, hvor den på grund af Falsters særegne form får alle landsbyer i sydspidsen med. Derefter vandrer den igen nordpå, og på vejen fra Tingsted til Egenseborg takserer den de resterende landsbyer i Falsters nordvestlige hjørne.

Det anførte tjener til belysning af det forhold, at der ved tre landsbyer omkring Gedsergård ses anvendt en anden fremgangsmåde end den gængse. »Fiskæbæc. ii. bool. ii. mr. annone debito modio. Skiælby. viii. bool. Rex habet. v. mr. annone et. v. oras . . . Getæsby. vi. bool. vi. mr . . . Rex habet. vi. mr. annone. cuius medietas est triticum et medietas cum modio supradicto«. ¹⁸ Det er en redegørelse for faktisk erlagte ydelser, mens vi for de øvrige byer må regne med en taksering til fremtidig

¹⁵ Jf. Paludan-Müller i Vid. Selsk. Skr. 5. rk. IV, s. 211.

¹⁶ Die Estlandsliste des Liber Census Daniæ. 1933.

¹⁷ Die Kolonisation Mecklenburgs im 13. Jahrhundert. 1930.

¹⁸ Stedet er blevet udførligt kommenteret og fortolket af Erslev, Valdemarernes Stortid, s. 306–09. Hans problem er at forklare, hvorfor listen øjensynligt taler om land-

brug.¹⁹ Forklaringen må være den, at kommissionen, da den er nået til de tre nævnte byer omkring kongsgården i Gedser, har forefundet et afgiftssystem, som den har kunnet acceptere og ikke har rørt ved.

Poul Rasmussen gør i »Mål og Vægt«, s. 34, denne tænksomme bemærkning: »De forskere, der har beskæftiget sig med Falsterlisten, regner med, at alle listens ubenævnte mark, øre og ørtug er skyldjord;²⁰ men i og for sig ligger det lige så nær at antage, at de er skyldkorn eller ud-sæd«. Den her givne analyse besvarer dette problem. Fremgangsmåden har været den, at een otting i hver landsby som repræsentativ for alle landsbyens ottinger er blevet takseret til en bestemt afgift (skyld) i korn.²¹

Det er her naturligt og på sin plads at fremhæve den principielle forskel mellem den falsterske og den sjællandske skyldvurdering. Det gøres klart ved at stille de falsterske og de sjællandske marktal pr. bol overfor hinanden. På Falster spænder bolene over følgende værdier i mark: $\frac{2}{3}$ -1-1 $\frac{1}{3}$ -1 $\frac{1}{2}$ -1 $\frac{2}{3}$ -2-2 $\frac{1}{4}$ -2 $\frac{1}{2}$ -2 $\frac{2}{3}$ -3-3 $\frac{3}{8}$ -3 $\frac{1}{2}$ -3 $\frac{2}{3}$ -4-4 $\frac{1}{4}$ -5-5 $\frac{1}{2}$ -6-8. Til denne store spændvidde - 1:12 - svarer den store forskel i tøndemål, når matriklen 1682 bruges som sammenligningsgrundlag. Ifølge Frits Hastrups tabel varierer bolenes størrelser fra 31 til 364 td. land,²² eller fra en jævn bondegårds størrelse til størrelsen af et storgods. Selv om der, som ovenfor fremhævet, er anvendt en grovmasket skala ved den falsterske taksering, er den dog i sammenligning med den sjællandske skyldvurdering uhyre differentieret. På Sjælland er nemlig alle bol simpelthen ansat - ikke takseret - til 1 mark terra in censu. Argumentet herfor er allerede fremført af Poul Rasmussen og består for det første i århuskannikens erklæring omkr. 1315: »Semper enim quasi per totam Sielandiam census octo orarum facit unum bool«. ²³ Det lille forbehold, der ligger i *quasi*,

gildeydelse, mens den efter hans opfattelse skulle redegøre for ledingskat i pengebeløb. Opfattelsen er som bekendt forældet, men Erslev udtrykker i den forbindelse en vis skepsis over Paludan-Müllers gengivelse af *debito modio* med 'skyldskæppe', som stadigvæk er på sin plads. Dette begreb spiller fortsat en stor rolle i den metrologiske litteratur (Aakjær, Runquist). Sprogligt betyder *modius debitus* imidlertid ikke andet end *den rette, den skyldige skæppe*, in casu settingsskæppen. 'Skyldskæppe' ville have heddet *modius censualis* eller lgn.

¹⁹ Dette moment forklarer også, hvorfor bolene i Nr. Alslev er opført til *quodlibet. ii. uel. iii. mr.* Den endelige afgørelse er blevet udskudt.

²⁰ D. v. s. identisk med den sjællandske skyldvurdering.

²¹ Jf. at Sorø kloster endnu så sent som 1484 gør påstand om, at der af hver ørtug skyldjord på Falster bør svares en ørtug korn i landgilde, Eline Gøyes Jordebog, s. 430. Se nærmere herom i den på s. 412 note 30 omtalte fremtidige afhandling.

²² Danske Landsbytyper, s. 250-51.

²³ SRD VI, s. 424.

svarer til kildernes vidnesbyrd; undtagelsesvis kan findes bol, der ikke er identisk med en mark skyldjord.²⁴ Det andet og vigtigste²⁵ argument er imidlertid sammenligningen mellem bolenes arealmål på Falster og Sjælland. På grundlag af Aakjærs materiale har Poul Rasmussen opstillet en tabel, der viser, at mens bolene i 85 landsbyer på Falster svinger mellem 31 til 364 td. land, målt med matriklen 1682, svinger de i 261 landsbyer på Sjælland på samme måde mellem 30 til 370 td. land.²⁶ Det beviser som sagt klart, at mens bolene på Falster virkelig har været genstand for en taksering, er de på Sjælland simpelthen uanset størrelse sat til *1 mark terra in censu*.

Konsekvensen af denne konstatering er vidtrækkende i flere henseender. For det første ophæver den for Sjællands vedkommende den hidtidige af forskningen almindeligt antagne oprindelige identitet mellem *terra in censu* og *terra in semine*.²⁷ Udsæden pr. mark *terra in censu* på Sjælland har i hver given landsby været afhængig af, hvilken størrelse bolet havde i vedkommende landsbymark. Det eksempel fra KVJ, som hidtil har voldt adskillige forskere så store vanskeligheder, falder dermed naturligt på plads. I Viskinde er der i 1231 89½ ørtug *terra in censu* med en udsæd på 206½ ørtug korn, i Dagerup og Løgtved er der begge steder 16 ørtug *terra in censu* med henholdsvis 45 og 48 ørtug korn i udsæd. Dette forhold skyldes ikke som Erslev²⁸ – og andre forskere med ham – har ment, at opdyrkningen på det nærmeste er tredoblet siden skyldmatrikuleringen, men afspejler det forhold, at der på Sjælland kun ligger en meget grov størrelsesangivelse i en mark *terra in censu* = bolet. Set fra et vist synspunkt, som i hovedsagen er rigtigt, kan man sige, at det er disse lejlighedsvis forekommende udsædsangivelser for sjællandsk skyldjord, der korresponderer med de ovenanførte marktal pr. bol på Falster.²⁹

Poul Johs. Jørgensen har træffende defineret bolet som en fra by til

²⁴ Steenstrup, Kong Valdemars Jordebog, s. 55, og Henrik Larsen i Aarb. for nord. Oldkyndighed 1918, s. 209 fig.

²⁵ Kjell Runquist, Hist. Tidsskr. 11. rk. III, s. 437, vil fortolke de sjællandske bol à 8 øre som fremkommet ved en regulering og omlægning af de gamle bol. Bolene på Sjælland skal principielt svare til de falsterske marktal, dog dobbelt så store som disse, nemlig 96 td. ld. mod 48. Opfattelsen modbevises af den kendsgerning, at de falsterske og sjællandske bol i størrelse svarer til hinanden. Forskellen i den sjællandske og den falsterske marks størrelse er en logisk følge af den forskellige fremgangsmåde ved deres respektive fiksering, jf. også ndf. s. 412 note 33.

²⁶ Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder II, sp. 58.

²⁷ Jf. Svend Gissels referat af min opfattelse i Landgilde og Udsæd, s. 245, og hans tøven med at godkende den.

²⁸ Valdemarernes Storhedstid, s. 303.

²⁹ Jf. således også Svend Aakjær i Plov og Havne, s. 262.

by vekslende, men i samme by konstant brøkdelen af den jord, der til enhver tid hørte til byen.³⁰ Hastrups, Aakjærs og Rasmussens tal illustrerer konkret korrektheden af denne definition. Yderpunkterne på Falster er 31 td. ld. og 364 td. ld. Gennemsnitstallet er ifølge Aakjær 121.5 pr. bol;³¹ alt målt med tallene i matriklen 1682, hvilket selvfølgelig indebærer et usikkerhedsmoment, men dog ikke af det omfang, at det gør sammenligningerne illusoriske. Falsterlisten 1231 beviser jo selv, at bolene også på tidspunktet for dens affattelse var af vidt forskellig størrelse. Fra andre dele af landet har Aakjær i 68 tilfælde fundet bol, der i størrelse varierede fra 42.1 til 121.7 td. ld.,³² og konkluderer: »i 55 af 68 Tilfælde (80 pct. af Opgivelserne) bliver Arealet 97.8 Td. Land, altsaa omkr. 96 Td. Land eller 2 Mark Land«. Hug en hæl og klip en tå, og man kan få alt til at passe. Bag Aakjærs talbehandlinger ligger en forestilling om at kunne finde frem til bolets ideelle, oprindelige størrelse, in casu 2 mark land = 96 td.³³ Rent bortset fra, at en mark på 48 td. sikkert har været ukendt på tidspunktet for bolansættelsen, kan et tal som for eks. 121.5 pr. bol på Falster aldrig blive andet end et rent statistisk gennemsnitstal. I visse henseender tilslører det snarere end det oplyser, fordi det afleder opmærksomheden fra bolets store spændvidde. Det er det egentlige problem, som fortjener en særbehandling.

Som sagt er disse vidt forskellige bol på Sjælland som helhed summarisk sat til 1 mark terra in censu à 240 eller 288 penninge. Poul Nørlund har godtgjort,³⁴ at *census* må forstås som skyld i betydning landgilde.

³⁰ Dansk Retshistorie, s. 180. Her tænkes på det egentlige middelalderlige bol, som jeg vil kalde ejendomsbolet i modsætning til det senere skyldbol. Som typisk eksempel på forskellen i de to begreber kan forholdene i Brarup anføres. Her var der 1231 et bol, der blev takseret til 4 mark. I 1634 omrebes byen efter 'byens fire bol', d. v. s. mark. Forholdet vil blive behandlet i en anden afhandling. I senere kilder er der intet fast kriterium for, om vi står overfor begrebet ejendomsbol eller skyldbol, jf. således også Poul Rasmussen, Mål og Vægt, s. 35.

³¹ Plov og Havne, s. 284.

³² KVJ, Indl. s. 80-81 og Plov og Havne, anf. st.

³³ Aakjærs fiksering af bolets ideelle størrelse til 96 td. ld. spiller en stor rolle for Kjell Runquists deduktioner og ræsonnementer, jf. Hist. Tidsskr. 11. rk. III, s. 436, 438, 522, og ovf. s. 411 note 25 - I denne forbindelse må nævnes, at Aakjær ved en vilkårlig afrunding af tallet 2.3 td. ld. pr. ørtug på Falster til 2.0, jf. ndf. s. 416 note 51, konstruerer den falsterske marks ideelle størrelse til 48 td. ld. To falsterske mark à 48 td. ld. svarer således til en sjællandsk skyldmark à 96 td. ld. = 1 bol, jf. Poul Rasmussen, Mål og Vægt, s. 38, og hans kritiske bemærkninger om det statistiske grundlag for beregningen. Faktisk kan man kun med en vis usikkerhed beregne en falstersk skyldmark til ca. 48-72 td. ld., se ndf. s. 419. Et fast forhold mellem denne falsterske skyldmark og den sjællandske har aldrig bestået.

³⁴ De ældste Vidnesbyrd om skyldtaxationen, Hist. Tidsskr. 9 rk. IV, s. 90 passim.

Endvidere at de ældste kilder endnu kan afspejle dette forhold, cf. for eks. udtrykket »*terram de censu dimidiæ marcæ nummorum annuo*« om gods i Hesselrød i tiden omkr. 1161. Som supplement til hans eksempelsamling³⁵ fortjener nogle eksempler fra Lunds præbendeliste fra tiden omkr. 1120 at fremdrages. Ifølge denne var der i Lilla Uppåkra $4\frac{1}{2}$ bol »*singuli soluentes singulas libras denariorum*«. I Sundbyøster på Amager ydede hvert af de 4 bol der ligeledes 1 libra og i Simris ydede to bol tilsammen 40 solidi (= 2 libre), mens ydelsen af $\frac{1}{4}$ bol i Säby var 2 uncier.³⁶

De anvendte møntbetegnelser er ikke entydige, men jeg vil fortolke libra = 20 solidi à 12 den. = 240 den.,³⁷ og uncia = øre à 36 den. En mark er altså 288 den. i tilfældet Säby. Under alle omstændigheder viser eksemplerne, at bolene på det tidspunkt yder et fast beløb i penge.

Forholdet har betydning for bedømmelsen af det 12. århundredes afgiftsniveau i forhold til RBJ omkr. 1370. Nørlund følger – efter min mening med urette – Erslev og antager, at landgildeydelsen i 12. årh. har været en øre sølv af en øre skyldjord. I 1370 ses ydelsen ofte at være 1 øre korn eller det dobbelte af den oprindelige landgilde.³⁸ I virkeligheden har ydelsen pr. bol efter Nørlunds og de anførte eksempler øjensynligt været fikseret i penge, altså 1 mark penge pr. bol. I forhold til senere tider har ydelsen af jorden været beskeden i det 12. årh. Vi kan derfor øjne en først stærkt stigende og senere faldende kurve fra det 12. til det 14. århundrede.³⁹

Nørlund har med rette betonet, at den sjællandske »skyldvurdering« hurtigt blev en fastliggende, stivnet »taksering« uden fast forbindelse med de faktiske senere ydelser og det dyrkede areal.⁴⁰ Men den blev be-

³⁵ Anf. afhandl., s. 77–79 og 94–95.

³⁶ Necrologium Lundense, s. 6–9.

³⁷ Cf. Du Cange, s. v. Libra.

³⁸ Anf. afhandl., s. 91, jf. også Svend Gissel, Landgilde og Udsæd, s. 252. I Sundbyøster ydes der i 1370 $\frac{2}{3}$ mark korn af hvert bol, jf. RBJ s. 134, mens ydelsen i 1120 som anført var 1 libra = 240 penninge.

³⁹ Hvad der her er sagt om den sjællandske skyldnedsættelse har også betydning for fortolkningen af ydelserne i RBJ 1370. Ifølge Erslev svarede der i 150 tilfælde af ialt 734 en ørtug korn af en ørtug terra en censu, i 386 tilfælde var ydelsen $\frac{2}{3}$ ørtug og i 78 $\frac{1}{2}$ ørtug af samme enhed. Svend Gissel, Landgilde og Udsæd, s. 286 og 298, vil fortolke disse simple talforhold som vidnesbyrd om henholdsvis alsædsbrug, trevangsbrug og tovangsbrug. Jeg vil fortolke dem som udslag af den faktiske forskel, der fra landsby til landsby gjorde sig gældende i bolenes størrelse. I de simple talforhold ligger der ikke andet end en grov fastlæggelse af ydelserne efter jordens kvantitet. Terra in censu er nu engang ikke identisk med terra in semine. Ved fortolkning af det forhold skal man næppe parallellisere med forhold i det 16. årh., men se bagud i tiden.

⁴⁰ Nørlund tager principielt ikke stilling til, hvad der har været grundlaget for den sjællandske skyldvurdering, jf. anf. afhandl., s. 90 note 1. Den her fremsatte tankegang,

stående, fordi den til enhver tid angav en given ejendoms andel i landsbyens jord, d. v. s. den udtrykte bymålet. Og med markens delinger i 240 penninge gav den helt andre muligheder for en differentieret deling end det gamle bol og dets underafdelinger.⁴¹ Hans ræsonnement kan konkretiseres med en henvisning til for eksempel forholdene i Vgglæthorp.⁴² Her blev en broderlod på $1^{15}/_{33}$ otting ved den nye taksering og det deraf følgende fordelingstal, bymålet, omregnet til 6 ørtug jord. Og det sidste tal har selvfølgelig været uhyre mere praktisk at regne med for bønderne ved fordeling i mark, skov og eng o. s. v.⁴³

Vi vender nu tilbage til Falsterlisten og til det diskuterende og komplicerede spørgsmål vedrørende Falsterlistens tal set i forhold til matriklerne i det 17. årh.

Set fra et snævert synspunkt er sammenligningen let at drage. De 630⁴⁴ mark korn i 1231 svarer til 19.884 td. ($\pm 1\frac{1}{2}$ pct.) (630×4400 l. ($\pm 1\frac{1}{2}$ pct.): 139.4 l.). Dette er den takserede skyld, og det korresponderer med det takserede hartkorn – den ideelle landgilde – i 1682 på 8.092 td. Sidstnævnte tal omfatter hele Falster, mens tallet i 1231 temmelig sikkert ikke omfatter særjorder. Direkte kan det udsiges om kongsgårdene i Gedser og Egense, hvis jordtilliggende ikke specificeres, men det gælder rimeligvis generelt for al ornumjord. Heller ikke de to købstæders jord er medtaget.⁴⁵ Rundt regnet står derfor godt 20.000 td. i 1231 overfor 8.000 td. i 1682.⁴⁶ Afgiftsmæssigt repræsenterer Falsterlisten en højkonjunkturtid.⁴⁷

at det er det enkelte sjællandske bol, der er sat lig 1 mark terra in censu, er han ikke inde på.

⁴¹ Anførte afh., s. 89–91.

⁴² Ovf. s. 405.

⁴³ Endnu i det 17. århundrede brugtes ørtugskyld som bymål eller fordelingstal på Falster, jf. ovf. s. 412 note 30.

⁴⁴ Til Erslevs tal på 620 mark, Valdemarernes Storhedstid, s. 114, er lagt 10 mark for Ulslev, som er ufuldstændigt angivet i 1231, jf. Christian Lisse i Maribo Amts Stednavne, Indl. s. xiv.

⁴⁵ Ibid. s. xii.

⁴⁶ Endnu i 1683 siges de falsterske bønder at være 'forskyldte', d. v. s. for højt takserede. De havde dog i 1663 fået væsentlige nedsættelser, ialt 1732 td. korn, fordi de ikke formåede at betale de gamle jordebogsafgifter, Holger Hjelholt, Falsters Historie II, s. 149 og 8–11. I matriklen 1664 er Falster ansat til ialt 10.500 td. korn.

⁴⁷ De i Falsterlisten nævnte kornnydelser for Fiskebæk, Skelby og Gedser tillader kun i begrænset grad sammenligning med senere tider. Bedst ligger forholdet for Fiskebæks vedkommende. Her ydedes der i 1231 to mark korn = 8.800 l. ($\pm 1\frac{1}{2}$ pct.), mens jorden i 1682 takseredes til 39.1 td. htk. = 5.250 l. I samme tidsrum har Fiskebæk dog temmelig sikkert fået udvidet sit agerareal med omkr. 50 pct., idet der 1682 går 3.7 td. land pr. ørtug, jfr. ndf. s. 418. Opgivelserne for Skelby er kun partiel i Falsterlisten og tillader

Men hvordan forholder tallene sig, når dyrket areal sammenlignes. Hidtil har forskningen kun beskæftiget sig med denne side af sagen, og så er problemet mere kompliceret. Lad os kort rekapitulere den hidtidige problemstilling. Ifølge Erslev svarer Falsterlistens 620 mark til lige så mange læster à 40 td., altså ca. 25.000 td. Det er den årlige udsæd, og da man må regne med trevangsbrug, kan det samlede areal i 1231 beregnes til 37.500 td. ld. Heroverfor stiller han den opgivne udsæd på 12.500 td. i Frederik IIIs matrikel, hvilket som følge af trevangsbrug svarer til 18.750 td. ld.; altså en formindskelse af det dyrkede areal til halvdelen.⁴⁸ P. Lauridsen tiltræder med nogen tøven Erslevs fiksering af læsten til 40 td. ld., men kritiserer ham på to punkter. De 620 mark i 1231 angiver ikke den årlige udsæd, men den totale udsæd i al agerjord, uanset om den er i brug eller hvile. Endvidere er udsædsangivelserne i Frederik IIIs matrikel upålidelige. Det rette sammenligningsgrundlag er opmålingen i 1682. Han beregner derefter tallene for Falsters Nørre Herred (tabelværket forelå ikke endnu) og får et agerareal for dette herred på 11.755 td. ld. i 1231 mod 17.731 td. ld. i 1682; altså en stigning på ca. 50 pct. siden 1231.⁴⁹ Henrik Pedersen kombinerer Erslev og P. Lauridsen. Han godtager – uden egen argumentation – Erslevs fastlæggelse af arealet i 1231 til 37.500 td. ld., men konfronterer i overensstemmelse med P. Lauridsen dette tal med opmålingen i 1682, hvilket giver et areal på 33.500 td. ld., altså nok en 10 pct. nedgang siden 1231, men dog på det nærmeste balance. Dette resultat, mener han, korresponderer med den kendsgerning, at der til de forsvundne byer på Falster siden 1231 stort set findes et tilsvarende antal ny tilkomne bebyggelser i 1682, så »der i Virkeligheden samtidig med den stærke Dekadence i et relativt set ganske betydeligt Omfang må være grundlagt ny Hjem og opdyrket ny Jord«.⁵⁰

Skridtet herfra og til Aakjærs sammenligninger er ikke langt. For 164 landsbyer på Falster, Lolland og Sjælland finder han, når man drager sammenligninger med opmålingen i 1682, at der til en ørtug jord i middelalderen gennemsnitlig svarer 2.19 td. ld., og hver ørtug »har da for-

ikke en fuldt udtømmende sammenligning. Aakjær mener dog at kunne konstatere en stærk formindskelse, KVJ, Kommentar s. 119. Og i hvert fald er den partielle ydelse (⁴⁸/₆₄ af Skelby), der tilkommer kongen i 1231, med 90 pund = 20.350 l. ($\pm 1\frac{1}{2}$ pct.) større end den, hele Skelby blev takseret til i 1682, nemlig 110.37 td. htk. = 15.385 l. For Gedsers vedkommende er der ligeledes usikkerhedsmomenter, fordi kongsgården i 1231 senere udstykkes og indgår i bøndernes ydelser, jf. at Gedser i 1682 har det ekstraordinært høje tal af 4.8 td. land pr. ørtug, se s. 418.

⁴⁸ Valdemarernes Storhedstid, s. 119–20.

⁴⁹ Om Skyldjord eller Terra in Censu, Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1903, s. 60–61.

⁵⁰ Udsæden og det dyrkede Areal på Falster, Hist. Tidsskr. 8. rk. I, s. 136–37.

modentlig på Valdemar IIs Tid været ca. 2 Tønder Land«. ⁵¹ Modsat Henrik Pedersen regner Aakjær derfor med en øgning og ikke en tilbagegang på 10 pct. ⁵² Men principielt har Aakjærs metode – sammenligningen mellem de middelalderlige opgivelser og tallene i matriklen 1682 – sine forudsætninger i Henrik Pedersens arbejde og tanken om balance mellem 1231 og 1682.

Efter den forudgående analyse af fremgangsmåden ved takseringen 1231 og de ved denne anvendte kornmål er det ikke svært at påpege fejl og skævheder i de refererede beregninger. Erslev, P. Lauridsen og Henrik Pedersen begår således en væsentlig fejl ved at regne en mark korn til 40 td. i stedet for til 32 td., som kan udledes af selve kilden. Større usikkerhed volder imidlertid skævheden i sammenligningsleddene. Ved den grovmaskede fremgangsmåde, der benyttes i 1231, takseres jorden til ca. 20.000 td. i afgift. Med den meget finere teknik i 1682 takseres jorden til ca. 8.000 td. htk. og opmålt til 33.500 td. ld. Der kan ikke være tvivl om, at jorden i 1231 har været takseret hårdere end i 1682. Men hvor meget? Rent tankemæssigt er der intet til hinder for, at man 1231 har ladet sig lede af en forestilling om, at årlig udsæd og afgift var identiske størrelser. ⁵³ I så fald må slutningen blive den, at udsæden i 1231 på det nærmeste har svaret til udsæden i det 17. årh., måske dog en smule større. Exclusive særjorderne har den nemlig i 1231 udgjort ca. 20.000 td. korn, mens den ifølge Henrik Pedersen i det 17. århundrede har ligget et sted mellem 16.000 og (maksimalt) 22.000 td. korn. ⁵⁴ Denne sidste opgørelse omfatter imidlertid også de i 1231 udeladte særjorder. Endvidere

⁵¹ KVJ, Indl. s. 93. Ræsonnementet forudsætter jo, at den senere danske tønde har dannet grundlaget for skyldtaksationen, hvilket ikke holder stik. Men faktisk hviler Aakjærs bestemmelse af den falsterske mark til 48 td. ld. på dette løst underbyggede ræsonnement.

⁵² KVJ, Indl. s. 89-90.

⁵³ Således også Poul Rasmussen, *Mål og Vægt*, s. 38 – Aakjær, KVJ, Kommentar s. 117, mener ligefrem at kunne føre bevis herfor ved at sammenholde Falsterlistens tal med Hovedstykkets. Enhver, der vil sammenholde disse tal, vil imidlertid indse, på hvilket skrøbeligt grundlag denne beregning hviler; jf. også Erslev, *Valdemarernes Størhedstid*, s. 303-06. Kjell Runquists deduktioner i *Hist. Tidsskr.* 11. rk. III, s. 423-24 og 439, bygger på Aakjærs opfattelse og beregninger, selv om han fortolker dem anderledes. Efter min opfattelse er de store uoverensstemmelser mellem de to kilders tal betinget af brydeforhold og altså uberegnelige, jf. for eks. at det i Hovedstykket hedder: Item in Lundby. Jacob Eest vi. mansiones ad. xii. mr. Runquists opfattelse af Falsterlistens mark som mark penge modbevises af den ovenfor foretagne analyse, jf. også Poul Rasmussens bemærkning om Runquists tolkning i anførte værk s. 47.

⁵⁴ Udsæden og det dyrkede Areal på Falster i det 17. Aarh., *Hist. Tidsskr.* 8. rk. I, s. 125. Sidstnævnte tal udtrykker den fulde udnyttelse af de to vange under trevangsbrug, hvilket som bekendt ikke fandt sted.

må tages i betragtning, at den i 1231 anvendte grovmaskede skala næsten forudsætter en vis sikkerhedsmargin, således at man har takseret i underkanten. Man kan dårligt forestille sig, at man har villet risikere at taksere jorden til en højere afgift end den faktiske udsæd.

Som bekendt udregner Aakjær gennemsnitstallet for den falsterske ørtug i td. ld. ved at sammenstille ørtugtallene i 1231 med den opmålte agerjord i matriklen 1682 og når derved til 2.3 td. ld. pr. ørtug.⁵⁵ Men som ovenfor nævnt er det et gennemsnitstal, der dækker over store udsving, udsving som Aakjær vil forklare som en følge af, at visse byer har været takseret på et tidligere tidspunkt end andre og efter et andet kornmål.⁵⁶ Kornmålets ensartethed og takseringens samtidighed kan imidlertid efter den her foretagne analyse ikke omtvistes. De store udsving må derfor forklares på en anden måde.

Den omstående opstilling giver et overblik over de store ændringer og forskydninger i landsbyernes indbyrdes størrelsesforhold, der må have fundet sted i tiden mellem 1231 og 1682.

Som man ser, er 23 landsbyer blevet øde siden 1231. Set fra et vist synspunkt er imidlertid den anden kolonne den mest indtryksfulde. De forsvundne byer kan nemlig i hvert fald til en vis grad forklares ved hjælp af den såkaldte »Ballungsteori«, d. v. s. som resultat af en rationalisering i kraft af ændrede driftsforhold og omlægninger af landsbymarkerne.⁵⁷ Derfor har kolonne II sin særlige betydning. Den viser nemlig, at der ved siden af de 23 øde landsbyer findes mindst 32 andre, som må have haft mindre agerarealer i 1682 end i 1231, snarest nogle flere.

Som bevis herfor skal Listrups data anføres. I 1231 er agerarealet takseret til 256 ørtug. I 1682 opmålt jorden til 280 td. ld. – hver ørtug svarer følgelig her til 1.1 td. ld. – og takseres til 73.0 td. htk. Det sidste tal, den ideelle landgilde, svarer til 10.176 l. korn. Heroverfor taksationen i 1231 på 256 ørtug korn, der svarer til 46.848 l. ($\pm 1\frac{1}{2}$ pct.). Sidstnævnte tal må sammenholdes med det opmålte totalareal i 1682 på 288 td. land, hvilket i overensstemmelse med Henrik Pedersen kan skønnes at have haft en årlig udsæd mellem 140 og 192 td. korn eller mellem 19.516 og (maksimalt) 26.865 l. korn. Konfronterer man dette tal med den takserede afgift på 46.848 l. i 1231, er een slutning kun mulig. Listrup må i 1231 have haft langt, langt større udsæd end i 1682, hvor der som nævnt

⁵⁵ KVJ, Indl. s. 92.

⁵⁶ S. 408 note 13.

⁵⁷ Jf. Svend Gissel, Landgilde og Udsæd, s. 287. Christian Lisse giver i Maribo Amts Stednavne, Indl. s. xvi, udtryk for en lignende opfattelse.

Tønde land 1682 pr. ørtug 1231

0	1-2	2-3	3-4.8
Sothathorp	Egelev 1.5	Egense 2.8	Vælde 3.7-4.8
Bosæthorp	Nr. Kirkeby 1.6	Kippinge 2.4	Nr. Grimmel-
Ketælscoth	Skerne 1.6	Nr. Vedby 2.0	strup 3.6
Rathwet	Torkilstrup 1.7	Riserup 2.2	Truelstrup 3.2
Kietilsthorp	Sullerup 1.8	Ravnø 2.1	Systofte 3.3
Syghærsthorp	Skørninge 1.9	Bødstrup 2.0	Egebjerg 3.8
Dalby	Horbelev 1.8	Lommelev 2.6	Idestrup 3.3
Vgglæthorp	Særslev 1.6	Ravnstrup 2.3	Sdr. Tåstrup 3.0
Dompnæthorp	Tostrup 1.6	Bannerup 2.5	Elkenør 3.0
Thoristorp	Meelse 1.5	Gundslev 2.1	Fiskebæk 3.7
Brækningy	Bregninge 1.4	Gundslevmagle 2.4	Gedser 4.8
Tostæthorp	Falkerslev 1.7	Dukkerup 2.3	Skelby 3.1
Bellingy	Karleby 1.7	Tårup 2.3	Boderup 3.2
Krybæthorp	Horreby 1.6	Lillebrænde 2.1	Stadager 3.4
Algutsthorp	Eget 1.8	Barup 2.9	
Lumsthorp	Listrup 1.1	Maglebrænde 2.8	
Gogæthorp	Bjørup 1.8	Algestrup 2.1	
Gunnildethorp	Korselitze 1.5	Stangerup 2.0	
Haddæthorp	Sdr. Alslev 1.7	Åstrup 2.3	
Tokæthorp	Sdr. Vedby 1.5	Vejringe 2.5	
Bysæthorp	Orup 1.2	Moseby 2.9	
Warløse	Tjæreby 1.8	Sdr. Grimmel-	
Asgutsthorp	Sdr. Ørslev 1.4	strup 2.5	
	Væggeløse 1.3	Virket 2.8	
	Stovby 1.3	Tunderup 2.0	
	Rabjerg 1.2	Nr. Ørslev 2.3	
	Marbæk 1.8	Sdr. Kirkeby 2.4	
	Staverby 1.9	Sillestrup 2.7	
	Tåderup 1.4	Hillestrup 2.4	
	Serup 1.5	Højed 2.0	
	Lundby 1.9	Bruserup 2.7	
	Ovstrup 1.6	Tingsted 2.4	
		Øverup 2.0	
		Stubberup 2.5	
		Bruntofte 2.5	
		Eskilstrup 2.6	
		Stødstrup 2.5	
		Ønslev 2.5	
		Sundby 2.6	
		Brarup 2.7	
		Alstrup 2.8	
Antal 23	32	40	13

gik 1.1 td. ld. pr. ørtug. For at kunne præstere det nævnte kvantum på 46.848 l., må det dyrkede areal i 1231 have været om ved det dobbelte af, hvad det var i 1682.

Opstillingen viser store forskydninger i begge retninger i omhandlede tidsrum. Byer er blevet totalt øde (kolonne I), andre har haft væsentlige arealindskrænkninger (kolonne II), mens 13 byer temmelig sikkert har udvidet deres agerarealer (kolonne IV). Vi får altså øje på to vidt forskellige udviklingslinier i omhandlede tidsrum. I denne forbindelse må også erindres, at der efter 1231 opstår 15 nye landsbyer, en hovedgård og 6 enestegårde på Falster.⁵⁸ Kolonne III kan opfattes som de landsbyer, der på det nærmeste har haft samme agerareal i 1231 og 1682. Det udelukker selvfølgelig ikke, at de også på et tidspunkt mellem 1231 og 1682 kan have haft arealindskrænkninger.

De største ændringer kan iagttages i Idestrup sogn, hvad nedenstående

	Skylden i 1231		1682		
	Ørtug	Omregnet i td. korn	Td. ld.	Td. htk.	Td. ld. pr. ørtug
Idestrup.....	48	63.1	158.5	33.57	3.3
Krybæthorp.....	24	31.6	÷	÷	÷
Algutthorp.....	24	31.6	÷	÷	÷
Lumsthorp.....	63	82.9	÷	÷	÷
Gogæthorp.....	54	70.9	÷	÷	÷
Sdr. Vedby.....	256	346.1	375.3	83.10	1.5
Orup.....	72	94.8	86.0	21.87	1.2
Gunnildethorp.....	12	15.8	÷	÷	÷
Haddæthorp.....	24	31.6	÷	÷	÷
Tjæreby.....	256	346.1	451.4	94.38	1.8
Sillestrup.....	72	94.8	191.2	49.05	2.9
Sdr. Tåstrup.....	48	63.1	142.1	30.01	3.0
Elkenøre.....	96	126.2	284.5	63.32	3.0
Tokæthorp.....	24*	31.6	÷	÷	÷
Sdr. Ørslev.....	256	346.1	354.6	98.14	1.4
Bysæthorp.....	24*	31.6	÷	÷	÷
Hillestrup.....	72	94.8	172.6	45.27	2.4
Kringelborg.....	÷	÷	74.1	16.40	÷
	1425	1902.7	2290.3	535.1	1.6

* Anslået (lavt), da der kun anføres et bol hvert sted; hvert bol er regnet til en mark korn ($1 \times 3 \times 8$) à 4400 l.

⁵⁸ Maribo Amts Stednavne, Indl. s. xiv-xvi.

oversigt aflægges flere interessante vidnesbyrd om.⁵⁹ For det første er 8 landsbyer blevet øde i sognet. For det andet har 4 landsbyer (Sdr. Vedby, Orup, Tjæreby og Sdr. Ørslev) haft væsentlige indskrænkninger i deres agerarealer. For det tredje har Idestrup, Sdr. Tåstrup, Elkenøre og måske Sillestrup udvidet deres arealer siden 1231, rimeligvis på ødebyernes bekostning. Direkte kan det udsiges om Elkenøre og Sdr. Tåstrup, idet jorden i ødebyen Bysæthorp ifølge markbogen 1682 siges at være lagt til disse byer.⁶⁰ Vi har altså her et typisk tilfælde af »Ballung«. For det fjerde er der opstået en hel ny bebyggelse Kringelborg – nævnt første gang 1483 – rimeligvis grundlagt på ødejord. De to sidstnævnte fænomener samt de under punkt tre nævnte udvidelser af agerareal har dog ikke forhindret, at sognet som helhed har mistet areal siden 1231, hvilket udtrykkes i gennemsnitstallet 1.6 td. ld. pr. ørtug. Derfor er forskellen mellem den takserede skyld på 1902 td. korn i 1231 og de 535 td. htk. i 1682 også så ekstraordinært stor.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Zahlen und Zahlenverhältnisse der Falsterliste und ihre Interpretation

ERIK ARUP machte seinerzeit als erster darauf aufmerksam, dass die Falsterliste im Grundbuch von König Valdemar 2. aus dem Jahre 1231 in ihrem ganzen Aufbau weitgehendst durch die Zahl 8 gekennzeichnet ist, und dass diese Zahl eine massgebliche Rolle bei der Festlegung der Totalsumme für jedes einzelne Dorf auf Falster in Örtug gemessen spielte. Arups Beobachtung ist von grossem Wert, nur dass man sie anders zu deuten haben wird.

Bei der Taxation vom Jahre 1231 diente als feste Norm, dass jedes Bol (mansus) eines jeden Dorfes in 8 gleichgrosse Ottinge geteilt war. Grösse der Bole und Ottinge wechselte jedoch von Dorf zu Dorf. Als Hauptregel gilt, dass man bei der Taxation der einzelnen Ottinge eine Zahlenreihe von charakteristischem Gepräge, nämlich 2-3-4-4½-6-7½-9-10½-12-15-16½-18-24 anwandte. Diese Zahlenreihe ist dadurch zu erklären, dass man die Viborg-Last als Kornmass zu Grunde legte. Die Viborg-Last enthielt 32 Tonnem = 16 Pfund Lübisches = 24 Örtug. Folglich ist ein Pfund = 1½ Örtug. Die genannte Last wurde zugleich in 40 By-Scheffel à 10 Setting-Scheffel geteilt. Folglich ist ein Örtug = 10 Setting-Scheffel. Mit andern Worten entspricht somit die obengenannte Zahlenreihe 20, 30 (2 Pfund), 40 Setting-Scheffeln, und 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12 und 16 Pfund pro Otting. Diese Grössen geben die Beträge in Korn an, welche von jeder Otting an die Grundherren zu entrichten waren.

⁵⁹ Ulslev er udeladt på grund af ufuldstændigheden i Falsterlisten, jf. ovf. s. 414 note 44.

⁶⁰ Maribo Amts Stednavne, s. 198, jf. Indl. s. xvi.

Einzelne Ausnahmen von der genannten Zahlenreihe sind zu beobachten. Diese dürften darauf hingeführt werden, dass die Ottinge der betreffenden Dörfer infolge von Erbteilungen aussergewöhnliche Grössen bekommen hatten. So hat man z. B. je ein Bol in Systofte und Vgglæthorp zu einem gewissen Zeitpunkt in 11 Teile geteilt, etwa in 4 Bruderlose und 3 Schwesterlose; daraus ergibt sich wiederum, dass eine Schwesterlose zu $24/33$ und eine Bruderlose zu $48/33$ Ottinge wurde. Um diese Brüche in Örtug festlegen zu können, musste man in diesen und ähnlichen Fällen die erwähnten Ausnahmen machen.

1231 taxierte man die Dörfer auf Falster auf etwa 630 Viborg-Lasten à etwa 4400 Liter. Das entspricht etwa 20.000 späteren dänischen Tonnen à 139,4 Liter. Im Matrikel von 1682 taxiert man Falster auf etwa 8000 Tonnen Hartkorn. Also eine erhebliche Herabsetzung.

Zwischen 1231 und 1682 fanden auf der Insel grosse Veränderungen statt. 23 Dörfer verschwanden gänzlich und die Äcker von wenigstens 32 wurden eingeschränkt. Während derselben Zeit entstanden jedoch auch 15 neue Dörfer und 7 Gehöfte. Und 13 von den 1231 existierenden Dörfern hatten sicherlich 1682 grössere Anbauflächen. Die 450 Jahre, die zwischen diesen beiden Taxationen liegen, legen somit Zeugnis von sowohl Ab- als Neubau ab. Ein Kirchspiel wie Idestrup hat jedoch unzweifelhaft seit 1231 sehr grosse Einbussen erlitten.